

úvod do veřejného zdravotnictví

Hana Janečková
Helena Hnilicová



portál

úvod do veřejného zdravotnictví

Hana Janečková, Helena Hnilicová

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Janečková, Hana

Úvod do veřejného zdravotnictví / Hana Janečková,
Helena Hnilicová. – Vyd. 1. – Praha : Portál, 2009. – 296 s.
ISBN 978-80-7367-592-9 (brož.)

614 * (437.3)

- veřejné zdravotnictví
- veřejné zdravotnictví – Česko
- učebnice

614 – Veřejné zdraví a hygiena [14]

37.016 – Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Původní verze této knihy vznikla jako studijní materiál
pro účastníky vzdělávacího projektu „Nemocniční kaplan“
realizovaného Evangelickou teologickou fakultou Univerzity
Karlovy s podporou grantu Evropského sociálního fondu
č. reg. CZ.04.3.07/3.2.01.3/3372.

Lektorovala doc. PhDr. Kateřina Ivanová, Ph.D.

© 2009 Hana Janečková, Helena Hnilicová

© Portál, s.r.o., Praha 2009

ISBN 978-80-7367-592-9

Obsah

<i>Předmluva</i>	7
<i>Úvod</i>	8
1 Veřejné zdravotnictví jako multidisciplinární obor	11
2 Metodologie výzkumu a zdroje informací ve veřejném zdravotnictví	37
3 Zdravotní stav obyvatelstva a jeho vývoj	49
4 Determinanty zdraví	63
5 Zdravotnictví jako společenský systém	81
6 Zdravotnictví ČR	117
7 Kvalita a bezpečnost zdravotní péče – jak ji lze sledovat, zjišťovat a průběžně zvyšovat	171
8 Zdravotnická povolání a způsobilost k jejich výkonu. Profesní organizace	197
9 Role pacienta a patientských organizací	219
10 Podpora zdraví a prevence	229
11 Sociální nerovnosti ve zdraví a problematika ekvity	245
12 Současnost a budoucnost veřejného zdravotnictví v ČR	257
<i>Použitá a další doporučená literatura</i>	260
<i>Zákony</i>	279
<i>Oficiální dokumenty</i>	281
<i>Webové stránky</i>	283
<i>Zkratky</i>	286
<i>Rejstřík</i>	288

Tuto knihu bychom rády věnovaly naší kolegyni JUDr. Jitce Stolínové, CSc., která významným způsobem přispěla ke kultivaci českého zdravotnického práva, a rovněž památce doc. MUDr. Ctibora Drbala, CSc., významného představitele veřejného zdravotnictví v ČR. Za odborné posouzení textu a cenné připomínky děkujeme doc. PhDr. Kateřině Ivanové, Ph.D.

Autorky

Předmluva

Tato kniha byla připravena pro učitele oboru „veřejné zdravotnictví“ a s ním souvisejících předmětů, které jsou součástí studijních programů na vyšších odborných školách i na školách vysokých zaměřených na přípravu odborníků zejména v oblasti zdravotnictví a sociální práce. Najde uplatnění též při přípravě pracovníků veřejné správy, kteří se zabývají řízením zdravotní péče v regionech a komunitním plánováním, nebo při přípravě pedagogů, kteří mohou ovlivnit zdraví a vývoj nové generace. Kniha seznamuje s historií veřejného zdravotnictví, jeho základními principy, metodami, financováním a organizací zdravotní péče v ČR, jakož i s vybranými zdravotnickými systémy v zahraničí.

V oblasti péče o zdraví pracuje celá řada odborníků, kteří nejsou absolventy lékařského studia, a přesto potřebují porozumět procesům zdravotní péče, systému, v jehož rámci se zdravotní péče odehrává, a podmínkám, v nichž se pohybují jak poskytovatelé, tak uživatelé zdravotnických služeb. Řada z nich může ze svých pozic ve veřejném sektoru, v sociálních službách, v rámci výchovy a vzdělávání, a dokonce i v soukromém sektoru v rámci rozvoje firemní kultury pozitivním způsobem ovlivňovat zdraví druhých lidí. Je smutnou skutečností, že dokonce i studenti a absolventi lékařských fakult často postrádají komplexní informace o fungování zdravotnického systému a schopnost multidisciplinárního pohledu na zdraví. Tato publikace nabízí odborníkům, kteří se angažují v oblasti péče o zdraví, širokospektrý pohled na problematiku zdraví a nemoci.

Moderní medicína představuje komplex velmi složitých procesů, které kumulují lidské poznání z celé řady vědních oborů, nejen přírodovědných, ale i technických a společenských. Zdravotnictví patří k těm sektorům národní ekonomiky, které odčerpávají velký podíl společenských zdrojů. V Evropské unii představují náklady na zdravotnictví v průměru 8–10 % hrubého domácího produktu. Téma investic do zdraví patří zároveň k nejméně diskutovaným tématům ve všech vyspělých i v rozvíjejících se společnostech. Zachování zdraví každého jednotlivce i celé společnosti vyžaduje na jedné straně nemalé prostředky, na straně druhé je zdraví zároveň důležitým zdrojem společenského rozvoje. Investice do zdraví má charakter investice do budoucnosti. Stav zdraví je výsledkem řady faktorů, které se týkají životního stylu, genetického základu, životních podmínek i zdravotnických intervencí. A tak péče o zdraví zdaleka neznamena pouze využívání zdravotnických služeb, ale týká se všech společenských sektorů a veřejné politiky jako takové. A zdravotnické služby zdaleka neznamena pouze využívání poznatků medicíny, ale jsou komplexem aktivit, v nichž se prolínají poznatky medicíny, ekonomie, sociologie, psychologie, demografie a statistiky, technických oborů i manažerských dovedností a zkušeností z komunitního plánování.

Současná podoba péče o zdraví se utváří již více než 150 let. Její vývoj je spojen se snahou o zajištění dostupné zdravotní

péče pro veškeré obyvatelstvo. Jde v první řadě o vytváření dostatečných zdrojů – materiálních i lidských – a o jejich spravedlivé rozdělování tak, aby zdravotní péče byla k dispozici všem, kteří ji potřebují. (Merson, Black, Mills, 2006) Další snahy směřují do oblasti předcházení nemocem a vytváření podmínek, které podporují zachování zdraví. Výsledkem je průběžné zlepšování zdravotního stavu a prodlužování života u většiny obyvatelstva. (Turnock, 2004) To jsou obecné cíle zdravotní politiky, a také předmět studia multidisciplinárního oboru, který nese na mezinárodní úrovni název „**public health**“, tedy v českém překladu „veřejné zdravotnictví“.

V intencích veřejného zdravotnictví jsou zdraví a nemoc chápány jako významná složka kvality lidského života, jako entita, která má svoji biologickou, psychologickou i sociální dimenzi (viz dokument WHO Preamble to the Constitution). Zdraví je hodnota, která má zásadní význam z hlediska fungování jednotlivce i celé společnosti. S tímto vědomím a ve snaze zpřístupnit všem, kteří mají zájem poznat nejrůznější vlivy, faktory a podmínky ovlivňující lidské zdraví a péči o ně na úrovni jednotlivce, populačních skupin i celé společnosti, přinášíme tento text.

1 **Veřejné zdravotnictví jako multidisciplinární obor**

Veřejné zdravotnictví je charakteristické svojí multidisciplinarnitou. Jeho základ tvoří řada medicínských a společensko-vědních oborů, které přispívají k chápání zdraví jako hodnoty nejen individuální, ale i společenské, jako veřejného statku, který hraje významnou stabilizující roli v rámci celého socio-ekonomického systému. O roli, kterou hraje zdravotnictví ve společnosti, svědčí takřka permanentní úsilí politiků o jeho reformu. Příslušníci různých politických stran tak reagují na velký zájem občanů (voličů) o to, jak budou uspokojovány jejich zdravotní potřeby v kontextu sociální solidarity, rovnosti a spravedlnosti (ekvity) v péči o zdraví a jak budou vytvořeny dostupné zdroje pro její financování (zdravotní pojištění, státní rozpočet, soukromé zdroje). Díky proklamovaným reformám zdravotnických systémů politické strany vítězí ve volbách, ale také prohrávají své bitvy při pokusech o jejich realizaci. Úroveň zdraví a s ním související kvalita života stále více rozděluje

společnost uvnitř států i v mezinárodním měřítku. (Townsend, Davidson, Whitehead, 1992; Wilkinson, 1996; *Closing the Gap*, 2008) Rozhodnutí politiků, která se týkají péče o zdraví, například rušení nemocnic či zavedení poplatků, jsou vděčnými mediálními tématy. O něco méně, ale přece, si média všimají i výstupů zdravotnických analýz (nedostatku zdravotních sester či trendů v migraci lékařů) a statistik, které se týkají vývoje zdravotního stavu (např. nárůstu obezity), vývoje demografických ukazatelů a jevů s tím souvisejících (stárnutí populace, zvýšení porodnosti), snížené dostupnosti zdravotní péče pro některé sociální skupiny (péče o dlouhodobě nemocné staré lidi, péče o nepojištěné migranty a jejich děti, péče o osoby ohrožené sociálním vyloučením, zejména osoby bez přístřeší, péče o děti z nižších sociálních vrstev a z nefunkčních rodin apod.). Zdraví společnosti a faktory, které je ovlivňují, představuje významné téma moderní medicíny. Nelze se však obejít bez širšího mezioborového přístupu a spolupráce s dalšími disciplínami, které pak jako celek tvoří samostatný obor vědeckého bádání i společenské praxe – veřejné zdravotnictví.

Moderní veřejné zdravotnictví se zabývá zdravím obyvatelstva v nejširším slova smyslu, s důrazem na rozvoj celkového zdravotního potenciálu společnosti a pozitivní prvky zdraví, tedy salutogenezi. Sleduje uspokojování zdravotních potřeb veškerého obyvatelstva a věnuje se problematice nerovností ve zdraví, tj. společenským skupinám znevýhodněným z hlediska zdraví. Významnou součástí veřejného zdravotnictví je i problematika řízení péče o zdraví s ohledem na její kvalitu a hospodárnost.

Definice veřejného zdravotnictví

Veřejné zdravotnictví definoval roku 1920 jeden z jeho čelných představitelů C. E. A. Winslow jako

„umění a vědu o předcházení nemocem, prodlužování života, posilování zdraví a výkonnosti, pomocí organizovaného úsilí komunity, které spočívá v ochraně životního prostředí, kontrole přenosných nemocí, výchově lidí ke zdraví, organizování lékařských a ošetrovatelských služeb, zajištění včasné diagnostiky a preventivní léčby a rozvoji společenských mechanismů, které umožní každému členu komunity dosažení životní úrovně potřebné k udržení zdraví“ (cit. dle Kříž, 2007, s. 6; viz též Winslow, 1920, a Detels et al., 2006, s. 49).

Winslow žil v letech 1877–1957, byl profesorem veřejného zdravotnictví na Yaleově Univerzitě a vedle jiných aktivit v oblasti péče o zdraví byl také šéfem odboru zdravotnictví města New York. Veřejné zdravotnictví je podle něj tedy „uměním a vědou“ a zahrnuje teorii, porozumění jevům, které se odehrávají ve vztahu mezi společnostmi a zdravím, ale také praxi, tedy konkrétní zdravotně politická rozhodnutí, hygienická nařízení, výchovu ke zdraví, plánování zdravotní péče, řízení zdravotnických služeb a podobně.

Mezi oblasti tvořící podstatu veřejného zdravotnictví patří u nás tradičně témata, která se týkají zejména:

- hygieny a epidemiologie,
- sociální medicíny,
- organizace a řízení zdravotnictví,
- podpory zdraví.

Ve významných zahraničních učebnicích je veřejné zdravotnictví chápáno podstatně širěji. (Detels et al., 2006; Merson, Black, Mills, 2006) Zahrnuje například i pracovní lékařství a další oblasti, jako je environmentální zdraví, péče o duševní zdraví, reprodukční zdraví, výživa populace a problematika závislostí či úrazů, které jsou u nás spíše součástí

příslušných medicínských oborů. V našich podmínkách není pojem „veřejné zdravotnictví“ vymezen zcela jednoznačně. V akademickém prostředí je stále ještě používán pojem „sociální lékařství“, který se týká především problematiky zdraví populace a jeho determinant s důrazem na specifické populační skupiny, zatímco pojem „veřejné zdravotnictví“ je v praxi užíván spíše v souvislosti s aplikací těchto poznatků v oblasti řízení péče o zdraví, a také v souvislosti s ochranou veřejného zdraví (viz 10. kapitola, část *Ochrana a podpora veřejného zdraví v ČR*).

V roce 2001 byla Společností sociálního lékařství a řízení péče o zdraví České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně (ČLS JEP) vypracována **Koncepce oboru sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví**, která byla následně schválena vědeckou radou Ministerstva zdravotnictví ČR (MZ ČR). V tomto oficiálním materiálu jsou oba diskutované pojmy součástí názvu jednoho oboru, který je zde definován jako „vědní, medicínský a interdisciplinární obor a nástroj zdravotnické a široké sociální praxe, který se zabývá zdravím lidí (zejména populačních skupin) a péčí o zdraví společnosti“. (Holčík et al., 2002, s. 3) Široký záběr této definice koresponduje s tím, jak je veřejné zdravotnictví (public health) vymezováno v relevantních mezinárodních slovnících či učebnicích. (Last, 1999)

Veřejné zdravotnictví je eklektickým oborem, využívajícím a integrujícím poznatky různých vědních disciplín, jako je věda o řízení, ekonomika a financování, právní vědy, filozofie a etika, historie, sociální psychologie a sociologie, demografie, statistika a informatika. Každá z těchto disciplín je zde aplikována pro potřeby zdravotnictví s cílem poznat determinanty zdraví a zlepšit zdravotní stav obyvatelstva. Na rozdíl od lékařství, které se zabývá zdravím jednotlivce, kdy objektem zájmu je konkrétní lidské tělo a jeho poruchy, případně člověk s jeho prožíváním či člověk v interakci s prostředím,

veřejné zdravotnictví řeší problémy, které se týkají zdraví celé společnosti, zdraví populačních skupin či zdraví komunit. Proto k jeho poznatkové bázi nepatří symptomy a způsoby léčby jednotlivých nemocí, bolesti či zdravotní rizika konkrétního člověka, ale

- **údaje o zdravotním stavu populace a jeho vývoji** (zejména nemocnost a úmrtnost obyvatelstva, střední délka života a její trend, kojenecká úmrtnost, úmrtnost dětí do pěti let a další věkově specifické úmrtnosti apod.),
- **údaje o determinantách zdraví, hodnocení zdravotních rizik** (výskyt rizikových prvků v chování lidí, jako je kouření či konzumace návykových látek a jejich sociální podmíněnost, fyzická či chemická rizika v životním prostředí, pracovní rizika jako psychosociální stres, hluchost či riziko úrazu apod.),
- **údaje o poskytování zdravotní péče** (sítě zdravotnických zařízení a počty zdravotnických pracovníků, výkony zdravotní péče, dostupnost a využití zdravotnické technologie apod.).

Veřejné zdravotnictví jako interdisciplinární obor zahrnuje pak tyto základní tematické okruhy (Detels et al., 2006; Holčík et al., 2002):

- **teorii zdraví a nemoci** – pojem zdraví a nemoci v kontextu společnosti, studium zdravotního stavu obyvatelstva, epidemiologii infekčních a neinfekčních onemocnění, determinanty zdraví a sociální nerovnosti ve zdraví, vliv zdraví a nemoci na kvalitu života a koncepty salutogeneze, podpory zdraví a prevence nemocí;
- **procesy poskytování péče o zdraví** – vznik a vývoj zdravotnických systémů, soustavu zdravotnických služeb a zařízení, primární, sekundární a terciární prevenci a péči,